

Віктор МОЙСІЄНКО

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД МОВОЮ СУДОВОЇ СПРАВИ 1635 РОКУ

У ЦДАУ м. Києва зберігається актова книга Житомирського гродського уряду (ф. 11, оп. 1, спр. 2), у якій поміщені справи від 1590 по 1639 роки. Заповненість судових справ за роками різна: наприклад, під 1590 роком наявні записи протягом усіх дванадцяти місяців, але подані вибірково (3-4 справи на місяць); під 1635 роком наявні записи протягом лише січня-лютого, подані дуже щільно (2-5 справ на один день). Переважна більшість справ написані староукраїнською мовою, однак за деякі роки трапляється чимало документів польською. Збереженість документів різна, зрозуміло, що писані вони різними почерками.

За 1635 рік на звороті 278 аркуша записана справа № 42, яка вирізняється з-поміж інших, поданих за цей рік, як почерком, так і мовою. Нижче подаємо текст цієї справи.

*Протестаци" а(д) пана Замоиского старо(с)ти
калуского на панови Халаимови братю рожоню
року тисєча шє(ст)со(т) тридъцать п"того
мца фєврал" шо(с)того дн"*

*На вряде кгоро(д)ски(м) в за(м)ку а(г) к(р) м(л)
житомєр(р)ски(м) перєдо мною пано(м) Вити(н)ски(м)
по(д)старо(с)ти(м) житомєр(р)ски(м) по(с)тановивъши с"
ажєви(с)то в за(м)ку єго к(р) м(л)
житоми(р)ски(м) шляхєтни(и) панъ
Проко(п) Совин(с)ки слуга
вє(л)мо(ж)ного єю м(л) пана "на на Замо(с)тю Замо(с)кого*

Історія мови

старо(с)ти калу(с)кого манhfѣ(с)това(в)с" противъко оурождоного еjo м(л) па(н) Валери"на и Ма(р)ка Халаима(м) брати мижи собою рожани(м) v то(т) способъ и тоѣ ижъ ихъ м(л) ѡ(б)жалованиѣ запо(м)нѣвши права собѣ набутого вѣчно(т)ю на добра Халаи(м) јородокъ ѡ(д)вѣлможно ѣѣ м(л) панѣи Софнѣ с Карабачова Хо(д)кѣвичовой каштел"новѣи виленъ(с)ко(и) а кн"гинѣ ружинъско(и) в кгринта до мѣ(с)тѣчка Вѣчораишого и Лебѣдинецъ села за ѡвѣро Лебѣдиново за мојилу назви(с)ко(м) Пробитую и шл"(х) Чо(р)ни(и) коломи(и)ски которими то граница шл"хо(м) знаками по(д)дѣ(л)но(с)тю маю(т) свою оудѣ(л)но(с)т) добра село Халаи(м) јородокъ нова колонѣ" а ихъ м(л) ѡбвинѣни неко(н)тенътующи(с)" ти(м) алѣ вдираючис" кѣва(л)то(в)ни(м) способо(м) v кгрунта ѡ(б)крѣслѣниѣ граници халаи(м)городскои собѣи привлацаѣтѣ и оуша(р)пучѣтѣ а зати(м) ѡ то(т) усѣ нинѣшнѣи конъпарѣ(н)тѣ прѣдѣ оур"до(м) нинѣшнѣи(м) ѡ(с)вѣдъчаѣтѣс" и ѡ таково(и) бѣзпавно(и) акцѣи ѡфѣруѣ(т)с" правнѣ чинити нѣ занѣхати и зо(с)тавинъши тоѣи вкоротцѣ написано(и) манѣфѣстацѣи са(л)вѣ оучинѣня и и мнои(м) ѣжѣли того потреба будѣтѣ любъ чѣрѣзъ позонъ поправлен" проси(л) мѣнѣ оуряду аби була до книгъ прин"та и уписана.*

Характеризуючи скоропис пам'ятки, варто звернути увагу на ряд особливостей:

- відсутність графема ы;
- передача звука [у] за допомогою диграфа оу;
- однакова графічна передача звука [ш] та звукосполуки [шч];
- часте вживання літери h;
- не завжди виділяється передача подовженого внаслідок прогресивної асиміляції звука шляхом винесення його над рядок: *оучинѣня, поправлен"*;
- не завжди виноситься над рядок графема для передачі звука [й] в кінці слова та складу *Вѣчораишого, городскои*;
- переважає написання скорописного j над z для передачі

* Тут остання графема виправлена, тому виписана невиразно ѡ чи и.

звука [г];

- написання окремих літер *ж, з, ф*;
- наявність графеми і: *коліонн", ниншиніи, ѡ(б)кр҃слєніє*.

У справі відображено нетипову для пам'яток цього періоду та ареалу передачу м'якості – за допомогою графеми і. Зафіксовано це єдиний раз у слові *коліонн"*.

Письмо писаря цієї справи можна характеризувати як недбале. Все підпорядковане швидкості. Графеми не завжди випсані чітко, як правило, всі з'єднані. Пропорції літер не завжди витримані. Помітно відчутний нахил вправо. Натиск пера рівномірний, зовсім відсутня витієватись, декоративна петлястість суглобів букв. Накреслення більшості літер відчутно не відрізняється від письма інших писарів житомирсько-овруцької школи цього періоду.

Мовними особливостями пам'ятка повністю характеризується як поліська на всіх рівнях лінгвосистеми.

На місці давнього *h* виступають дві графеми *h* та *ε*: *собоh, v҃чно(с)тю; мєстє(ч)ка, лєси*. Писар послідовно пише букву *h* в іншомовних словах: *манhфє(с)това(v)с", Софhи, коліонн"*. Цікаво, що і в питомих словах ця літера зафіксована, як правило, згідно з етимологічним і-дієзним: *запо(м)nhvши, кн"гинh*. У словах *братh, ѡ(б)кр҃слєніє* непросто визначити, який звук чув писар – [i] чи [e]. На місці *є* у ненаголошених позиціях знаходимо типовий для поліського наріччя [e], що переданий відповідно буквою *ε*: *тисєча*. Етимологічні *o* та *e* у новозакритих складах передані відповідно графемами *o* та *e*, хоч їхнє артикуляційне наповнення, напевно, було не [o],[e]: *Проко(n), к҃рунтонъ, нє по(д)лєглихъ*. Послідовно в пам'ятці відображено перехід *e* в *o* після шиплячих: *рожоню, шо(с)того, Карабачова, Vчорашного, Чо(p)ни(u)*. З інших вокалічних рис відзначимо наявність повноголосся у старослов'янськім *вкоротцє*.

Із графем, що в минулому передавали так звані зредуковані звуки, використовується лише *ъ*. Ця літера ставиться переважно в кінці слів та рідше в кінці складу. Палатальна вимова приголосних передається традиційно – наступним дієзним голосним або, у тих словах, де м'якість

«забезпечував» ь, шляхом винесення графема над рядок: *v(л)мо(ж)ного, по(д)д(л)но(с)тю*. Оскільки відсутня в арсеналі писаря графема ы, то артикуляційне наповнення букви и можна у деяких випадках встановити приблизно, за сучасним відповідником слова у поліських говірках: *леси, постанови(v)ши, написано(u), могилу* – [и]; *противько, ежели* – [і]. В більшості ж випадків графічна передача не дозволяє визначити дієзність/недієзність и: *нинѣшни(м), јраници*. Послідовно грфемою ѣ (з крапкою) передається двозвук [йі]: *ихъ, Софнї, Хо(д)кѣвичовой, акцѣи, тоѣи*.

На морфологічному рівні аналізована справа відзначається активним вживанням дієприслівників на –учи, –ши, –вши: *по(с)танови(v)ши, запо(м)нївши, неко(н)тѣнътуючи(с)я*. Дієслово бути передається вже зі зміною кореневого ы>у – *була*. У зворотних дієсловах вживається лише варіант займенника ся, який, переважно, лексикалізований. Іменникові форми *братн* та *братю* відображають залишки двоїни, де в першому випадку флексія, очевидно, вжита за аналогією до іменників середнього роду типу двн селн, однак за контекстом субстантив стоїть у родовому відмінку, тому закінчення мало б бути також –у, як і в заголовку справи *братю рожною*.

Таким чином, аналізована пам'ятка за лінгвальними та графічними (манера накреслення букв) особливостями, з певними застереженнями, не випадає із загальних норм, що склалися у тогочасному північноукраїнському варіанті літературно-писемної мови. Проте орфографія справи дозволяє зробити припущення про те, що писар письмові ази здобував, принаймні, не в тих школах, де вчилися більшість житомирсько-овруцьких писарів кінця XVI початку XVII століть.